

6-7 Eylül olayları:

Geçmişle hesaplaşmak mı, bugünle hesaplaşmak mı?

GÖRKEM ÖZİZMİRLİ

Bir insan bir başkasını kırdığı zaman önünde iki seçenek vardır. İlki özür dilemek ve özrü kabul görürse yaptığını "unutmaya" çabalamak. İkinci ise özür dilememek ve yaptığını "hatırlamamaya" çalışmak. Zira hesabını vermediği sürece, karşı tarafın kendisini affettiğini görmedikçe hiçbir zaman huzurlu olamayacaktır ve bunun için de en iyisi olayı hatırlamamaktır. Fakat bellek dediğimiz şey en nihayetinde huzursuz eder. Hele işin içine toplumsal hafıza girdiğinde bu huzursuzluk doğrudan siyasetin bir nesnesi haline gelir. Belleğin tazelenmesi süreci bir inşa sürecine tabi tutulur ve ulus-devlet paradigması dâhilinde bu dosta güven, düşmana korku verecek bir tarih yaratımının da habercisidir.

Hikâyemizin iki kişinin değil, iki farklı "dini ve etnik grubun" hikâyesine dönüştüğü noktada artık mağdur olan kesimin affetmesi de bu yaratım sürecine dâhildir. Öyle ki, ihtiyaç varsa mağdura affetmesi emredilir; eğer henüz böyle bir zorunluluk yoksa ve devlet "hatırlamamayı" tercih ediyorsa buna da gerek yoktur. Bu açıdan yaşadığımız dönem Türkiye'nin "müreffeh, devletiyle barışmış, birlik içinde" olması gereken bir zamana denk geldiği için, bizler tüm bu rasyonel gerekçelerle kırınglıkları çözmeye çabalıyoruz. Türkiye komşularıyla sıfır sorun politikası başlatacak diye devlet diliyle bezeli protokollerden başka bir yö-

nü olmayan Ermeni Açılımlı politikasını izliyoruz, diğer yandan yıllarca yaşamadıkları zulüm kalmamış Kürtler için de bir açılım servisi ediliyor. Bunların hepsi bol bol "kırmızı çizgilerimizi de unutmuyoruz tabii ki" söylemi ile öne sürülüyor. Önce şunu belirlemek lazım, masaya gerçekten barışmak için oturulursa, yapılan tüm hatalar açıklıkla kabullenilir. Tüm bu açılım sürecinde bir de 6-7 Eylül Olayları'nı yaşayan Rumlar var. Aslında sonda söylenecek olanı başta söylemekte beis yok sanıyorum: 6-7 Eylül Olayları, memlekette Rum kalmamasının da büyük etkisiyle, bir kıyıda terk edildi. Rumların bir "tehdit" olmaktan çıktığı noktada geçmişe dair hesaplaşma da devletin çevreye dilinden kısmen savruldu ve "sıradanların" hikâyeleri az çok semalarımızda görülmeye başlandı. Elimizde de bunu gösteren bir kitap var: Rifat Bali'nin sözlü tarih ve derleme çalışması, *6-7 Eylül 1955 Olayları Tanıklar-Hatıralar*.¹

Kitap tahmin edileceği gibi 6-7 Eylül Olayları'na canlı canlı tanıklık etmiş onlarca kişinin söyleşilerinden, gazete yazılarından, makalelerinden, kısacası hatıralarından oluşuyor. Rifat Bali yazdığı önsözde, 6-7 Eylül Olayları'nın ne toplumsal hafızadan silindiğini ne de inkâr edildiğini belirterek, derlemede yer alan hatıraların bunun en büyük

1 Rifat N. Bali, der. *6-7 Eylül 1955 Olayları Tanıklar- Hatıralar*. İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2010.

TURGUT DEMİR

kanı olduğunu söylüyor. Fakat akabinde "[...] son on yıl zarfında basında ve entelektüel alemde azınlıklara karşı beliren olumlu duyarlılıktan cesaret alarak [...]"² bu işin kotarıldığını da ekliyor. Kısacası aslında pek de inkâr yok denemez gibi gözüküyor. Zira hatıralardan da anlaşıldığı gibi 6-7 Eylül gibi "olaylar" ancak bir yerden cesaret alarak inkâr edilemez. Cesaret alınan bir yer ya da düşünsel bir iklim yoksa, 6-7 Eylül de yoktur; varsa da devlet zararını tazmin etmiştir ve zarara uğrayana "tüm zararının tazmin edildiğini, başkaca talebi kalmadığını"³ söylenilerek olayı kapatması, unutmaları emredilir. 6-7 Eylül Olayları için bunun yanı sıra başka bir fark da var. Mevzubahis ettiğimiz gibi Rumların sayıları azaldıkça ve Rumlara dair konular Kıbrıs Sorunu'nundan öteye gitmedikçe, 6-7 Eylül olayları bir gözden uzakta kalmış durumda. Yeni doğan nesiller ne Rumla-

rı gördü ne de Türkiye'de Kürtler gibi yaşananları hatırlayan ve yaşamaya devam eden bir Rum nüfus kaldı. Öncelikle bu basit gerçeği ortaya koymak lazım. Göreceli bir rahatlamanın söz konusu olması tabii ki Türkiye'de son dönemde kısmen değişen siyasi aura ile ilgili olsa da, esasen doğrudan bu maddi sebeple bağıntılı. Son olarak bir de şu var ki; 6-7 Eylül Olayları ulus-devletin sürekli dile getirilen milli burjuvazi yaratma halkasının Rumlar açısından son adımıydı. Cumhuriyeti kurmadan öncelikle 30 Ocak 1923 antlaşması ile mübadele tamamlanırken sadece İstanbul'daki Rumların Yunanistan'a gönderilememesi kalmıştı. 6-7 Eylül Olayları da tarihsel bir izleme yapıldığında bu noktada anlam kazanıyor.

"BİZLERİN" PENCERESİNDEN

Olayı fitilleyen *İstanbul Ekspres* gazetesinin yazı işleri müdürü Gökşen Sipahioğlu'na kendini savunurken söylediği gibi "Atatürk'ün evi bomba

² A.g.y., 13-14.

³ Dilek Güven, *Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları Bağlamında 6-7 Eylül Olayları*, çev. Bahar Şahin, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005, s. 43.

ile hasara uğratıldı.”⁴ olduğu söyleniyor. Fakat Sipahioğlu'nun esas dikkat çekici beyanı olayların komplo olduğu ve gazetenin baskıya girmesinden önce Şişli ve Adalar'da nümayiş başlamış durumda olması.⁵ Kısacası olaylarla genellikle Müslüman Türk anlatılarında bir arınma müdahalesi ile “hesaplaşıyor”. Bunların ilki yukarıda gördüğümüz gibi olayları komplo ve provokasyon sepetine atırmak. Diğer yöntem ise yağmayı gerçekleştirenleri Anadolu'dan kamyonla getirilen iki metre boyunda, çarıklı ve bıyıklı insanlar⁶ gibi bir korku masalı edası ile kurarak, yağmayı gerçekleştirenler ile kendisi arasına sınıfsal ve eylemsel net bir çizgi çekmek.⁷ Son olarak ise, zurnanın zırt dediği yer, olayları milli servete gelen zarar üzerinden mahkûm etme çabasının Sanayici Gazanfer Sanlıtop'un sözlerinde billurlaşmış şu hali:

“Kırılan dökülen camların, yerlere atılan ve üzerinde yürüterek kırılan saatlerin, kıymetli eşyanın milli servet olduğunu, sonradan faturanın bütün ülkeye çıkacağını koskoca gazete patronları anlamıştı ki ben nasıl anlayacaktım. [...] Caddeler telef edilmiş ticari emtiadan geçilmez olmuştu. Canım kumaşlar çamurlara bulaşmış şekilde yerlere serilmişti. Hazır elbiselerin, derilerin, kumaşların üzerinde yürüyorduk.”⁸

Kısacası 6-7 Eylül Olayları ile ortada hesaplaşılan bir şey yok. Çoğunluk yaşananlarda kendisinin de payının olabileceğini kabullenmiyor, kabbullense de mala geleceğine cana gelseydi diye hayıflanıyor.

4 Bali, a.g.y., 282.

5 A.g.y., 283.

6 A.g.y., 150.

7 Mesela Gazeteci Tevfik Yener onları şöyle tarif ediyor: “İstanbul'da hiç görmediğimiz kılık kıyafette adamlar her yünden gruplar halinde geliyorlar. Çok kalabalıklar. Bu adamların üstleri başları kirli, eski yamalı. Saç sakal birbirine karışmış. Ayaklarında parçalanmış kösele parçaları. Kimi topuğuna basmış. [...] Hiç de, fakir ama tertemiz, saf Anadolu çocuklarına benzemiyorlar. [...] Birden onu veya onbeşi kepenkleri indirmiş nalburiye mağazasına saldırıyorlar. O ne güçtür yarabbim? [...] Ortaçağ'dan köylü ayaklanması tablosu... [...] Bazıları çarıklarını atıyor, yerine biri kahverengi diğeri siyah yeni ayakkabıyı giyiyor. Renği tutmasa da olur, numara tutsun ayağa uysun yeter. O, dededen toruna kalan bir yamalı pantolonların altındaki lüks İngiliz veya İtalyan ayakkabılar pek hoş (?) duruyordu.” A.g.y., 50-52.

8 A.g.y., 22-23.

“ONLARIN” PENCERESİNDEN

“Benim diğer dükkânın kepenklerini kırarak içeri girmişler. Meğerse bizim dükkâna giren de, iki dükkân aşamızdaki Karadenizli meslektaşımız, Laz Mehmetmiş [...]. Dükkân komşumuz, meslektaşımız Laz Mehmet yağmacılardan birisidi yani. [...] O günden sonra bir daha selamlaşmadık.”⁹ (Sarkis Çerkezyan)

Çerkezyan'ın sözleri geçmişle hesaplaşmanın aslında bugünle hesaplaşma olacağını işaret ediyor bana kalırsa. Çerkezyan'ın anlattığı gibi, yağmayı gerçekleştirenler o insanların komşularıdır. Bu noktada olayların inkârından ya da unutulmasından çok, mevzu gelip gelip artık o alınıp verilemeyen selama demir atar. İki komşu birbirlerine “selam” veremez hale gelmiştir, çünkü biri diğerrinin düpedüz canına ve malına saldırmıştır. Bu durumda daha önce verilen selamın dostane olduğunun nasıl varsayabiliriz? Kabul etmek gerekir ki hepimiz aldatıldık. Eskiden bu topraklarda 72 millet kardeşçe yaşardı iç geçirmesi, şu anda da olduğu gibi, külliyan yalan. *Güz Sancısı* filmindeki gibi Kıbrıs Türktür Cemiyeti'ne gidip gelen Müslüman Türk bir gencin, gayrimüslim bir Rum kızına âşık olması, kendisine komünist arkadaşlar edinerek yapılanların yanlış olduğunu “aşk” ve “dostluk” gibi iki erdem sayesinde fark etmesi fikri elbette güzeldi; ama sadece hoş bir sada imiş. Çerkezyan'ın annesinin “Ne oluyor, bunlar gene niye kudurdu?” diyerek kapıya bir bayrak uydurması ve yağmacılara “tam bir Müslüman kadının havasında” kahve ikram etmesi¹⁰ gayrimüslimlerin psikolojisini anlamak bakımından önemli. Öncelikle bir Rum kadını nasıl bir Müslüman gibi davranacağını çok iyi biliyor. Çünkü “gene” derken aslında işaret ettiği gibi bu tip olaylar daha önce de yaşanmış. Bunu işaret eden bir başka tanıklık da emekli öğretmen E. P.'nin:

“O güne kadar tek tük vakalar yaşıyorduk, önemli vakalar değildi bizce. Evet, bazı korku girişiyordu içimize. O gece bizim için devlet yoktu.”¹¹

Olayı yaşayanların da aktardığı gibi bir anda sa-

9 A.g.y., 30-31.

10 A.g.y., 28-29.

11 A.g.y., 149.

TURGUT DEMİR

man alevi gibi parlayan ve sıkıyönetim ilan edilene kadar müdahale edilmeyen zulüm, aslında daha önce de küçük boyutlarda da olsa yaşanmış. Fakat muhtemeldir ki o gece orada olmayan devlet, bu küçük olaylarda varlığını hissettirmiş. Yani Rumlar açısından hem kırk yıllık komşusunun saldırısına uğramanın şaşkınlığı hem de sahip-

lendiği devletin tutumu karşısında bir yıkılmışlık söz konusu. Pavlos Raĥçopoulos bunu şöyle ifade ediyor:

"Bu olaylardan sonra bir de 'Vatandaş Türkçe Konuş' sloganı çıkınca, ister istemez doğup büyüdüğümüz, anavatan bildiğimiz, askerlik yapıp, vergi ödediğimiz ülkede kendimizi yabancı hissetmeye

başladık. [...] Yunanistan'a bu olaylardan 15 sene sonra, 1970'te göç etik. İçimde kin ya da nefret duygusu yok. Ancak bir burukluk var."¹²

6-7 Eylül Olayları'nda her ne kadar eylemi gerçekleştirenlerin beldesini saldırtıya izin verilmediği gerekçesi ile bundan kaçındığı anlatıların birçoğunda ortak olsa da, Güven'in belirttiğine göre 15 ölü, 300-600 civarı yaralı ve çok sayıda kadının gizlediği şerhi ile 60 tecavüz vakası ile son bulmuştur.¹³ Anlatılarda göze çarpan, sünnet edilen veya edilmeye çalışılan ruhani liderlerin varlığıdır. Böyle bir olayın yaşatacağı travma, olayların ortasında Aziz Nesin'le beraber kalan, Nesin'in arkadaşı Mansur'un mırıldanmasında gizli: "Sen Bartelmi, Sen Bartelmi..."¹⁴

SAVAŞTAN BETER BARIŞ

"[...]tramvayımın arkasına bir buzdolabı bağladılar, yolu açmak için durduğumda *normal* yolcular da inip, yağmadan bir şeyler kapıp yine biniyordu." (vurgu bana ait)¹⁵ (Olaylar sırasında vatmanlık yapan Muzaffer Çelik)

6-7 Eylül Olayları üzerinden zulmü gerçekleştirenler açısından epey, zulme uğrayanlar açısından ise kısacık bir zaman geçti. Bir konu üzerine yazmak da kolaydır. Fakat olayı tüm dehşeti ile canlı canlı yaşayanların çoğu için olay hayatlarında radikal değişikliklere yol açtı. Kısa bir zaman içerisinde ülkelerinden ayrıldılar. Kalanlar kısa bir süre daha direnip, bir şeylerin değişmediğini görünce bundan vazgeçti. İşin daha da vahim tarafı barmen Vefa Za'ın sözlerinde:

"İstanbul'dan ayrılan Rum arkadaşlarımızı uğurlarken bizden çok onlar gözyaşı döktü. [...] Yunanistan'a alışamadılar bir türlü. Televizyonlarda söyleşilere katıldıkları zaman gözleri doluyor her birinin, İstanbul hasretleriyle yamp tutuşarak iç çekiyorlar hâlâ... Amacım yarayı kaşıyıp kanatmak değil, hafızalarımızı biraz olsun tazelemek sadece."¹⁶

Belki de hata en başta yapıyor. Yarayı tam tersine kaşımak lazım. Eğer yaşananların hesabı ve

rilecekse, en başta yaşananların tüm çıplaklığı ile kabul edilmesi gerekmektedir. Peki tüm bu barış, pişmanlık, inkar etmiyoruz söyleminin yanı sıra gerek devlet politikası nezdinde gerek gündelik hayatın enformel ilişkileri içerisinde neler yapıldı? En fazlasından buram buram zaten bu olayların sebebi olan ideolojinin ürünü ikiyüzlü bir "gavura gavur demeyeceksin" sözü aldı başını gitti. Buradan gidenlerin daha çok gözyaşı dökmesi bir anlatı olarak kaldı. Oysa ne bekleniyordu ki? Tabii ki yıllardır yaşadığı topraktan, hayattan, anılarından vazgeçmek zorunda kalan daha çok ağlayacaktı. Devlet nezdinde bir özur beklemek ya da ülkelerinden sürülmüş olan bu insanları topraklarına geri davet etmek gibi bir fikir fazla iyimser olur. Az çok devlet mantığından, devletin o bitmek bilmez "milli çıkarlar" söyleminden haberi olan birisi zaten böyle bir şeyi devletten beklemez. Fakat eğer bir barış sürecinden bahsediliyorsa, en azından eski ve zaten olayları doğuran politikaların bırakılması beklenir. Fakat memleket sahinde hâlâ 1955 yılında olaylara eşlik eden "Kıbrıs Türktür" sloganından başka bir gayrimüslim/Rum kavrayışı olduğu söylenemez. Kıbrıs'ın altmış yıldır Türk olmadığı, farklı etnik ve dini unsurlara sahip Kıbrıslılardan oluştuğu bir türlü dile getirilmedi. Dahası Hrnt Dink'in, Rahip Santoro'nun, Malatya Zirve Yayınevi katliamında katledilenlerin katilleri, azmettiricileri doğru dürüst yakalanamadı ki yasları tutulsun. Üstüne üstlük cinayetlerin devlet birimleriyle ilişkileri ortaya çıkması olmasına rağmen sinir bozucu bir örtbas etme politikası izlenirken, kim Anastasi Sakopolos'un "Türkiye'ye o gün bugün bir daha gitmedim ve gitmek istemiyorum."¹⁷ demesine bir şey diyebilir?

Artık konuşuluyor denilenlerin hepsi kendi aramızda. Türkün Türke propagandası yapılmaya devam edilirken romantize edilmiş iyi, yardımsever, cömert, yetenekli, bilge Rum ve Ermeni ustaların hikâyelerinin nostaljisi ile kendimizi avutuyoruz. Kısacası ortada sarıh bir ikiyüzlülük var. Bali'nin kitabı gösteriyor ki, birçok Müslüman Türk gayrimüslim olarak değil, komşu olarak gördükleri Rumları korumaya çalışmış. Fakat bu-

12 A. g. y. 280.

13 Güven, a. g. y., 39-40.

14 Bali, a. g. y. 181.

15 A. g. y., 146.

16 A. g. y. 129.

17 A. g. y. 101.

nun yanında "normal" insanlar da kriz anında bir anda yağmaya katılmış. Kaldı ki anlı şanlı tarihimizde gayrimüslimlere yapılanların yanı sıra Çorum, Maraş, Madımak katliamları duruyor. Memleketi yaşanmaz hale getirip, farklı olanı ülkeden sürüp ardından kardeşlerimizi onlar demek ne kadar inandırıcı? Evet, alımlı Rum kıızı ile yakışıklı Türk erkeğinin birbirini sevebileceğini artık inkâr etmiyoruz. Peki Türk erkeğin arkadaşlarının o Rum kıza tecavüz ettiğini de kabul edebiliyor muyuz? Bunu devlet yaptırdı, provokasyondu sizizmi ile işin içinden sıyrılmak memleketin hâlâ ikiyüzlülük bakiyesinden yediğini gözümüze sokmuyor mu? Yokluklarını işe yarar hale getiren, gayet pragmatik bir devlet politikası ve onun yaydığı bir "hadi konuşun artık" lütfundan ibaret bir barışma süreci var ortada. Gündelik yaşantıda cinsel, etnik, dinî, sınıfsal açıdan azınlıkta olanı aşağılamak üzerine kurulmuş dilde hiçbir değişiklik olmadığı gibi, hâlâ "devletin bekası" adına Nazi Almanyası'nın "ein volk, ein reich, ein führer" sloganı, "çoğulcu demokrasimizin" süzgecinden geçirilirken sadece "ein führer"den arındırılıyor. Üstüne eklenenler cabası.

Kısacası 6-7 Eylül gibi bir kırılma noktası olmayan; çok önceden planlanmış, sınıfsal ihtiraslardan ve umutsuzluklardan faydalanılmış, ideolojik olarak inşa edilmiş ve büyük ustalıklı organize edilmiş bilinçli bir eylemin eleştirisi yan yollara saparak, gerçekleri ve yaşanan travmayı göz ederek veriliyor. Çocuklar aynı milli eğitim tornasından geçiriliyor ve muhtemelen hiç görmedikleri Rumlardan, Ermenilerden nefret ediyorlar. Gündelik yaşantı da bir farklılık olmadığı da açık. En nihayetinde devlet ancak aşağıdan gelen baskılar karşısında kendi paradigmasının dışında bir adım atmaya zorlanabilir. Oysa linç kültürü yaygınlaşıyor. "Kürtler'e selam vermeyin, alışveriş yapmayın", "Kürtler'e doğum kontrolü uygulansın" gibi apaçık faşist söylemler memleketin yanında yaygınlık kazanırken durumun bambaşka bir yönü de ortaya çıkıyor. Kürtler, daha faz-

la olan nüfusları ve sınıfsal/sosyal yapıları gereği devlet ile özdeşleşme, paternalist bir otoriteye sahip olmamaları ile ayrıldıkları gayrimüslimlerden zulüm açısından gerçekten "eşit" muameleye tabii tutulurken, içi kof maneviyatlarla kardeş ilan ediliyorlar. Daha önce kardeş ilan edilmiş gayrimüslimlerin durumunu düşününce insanın içi ürperirken "nerede o yaptığı ayakkabıların yillarca dayandığını anlattığınız Rum Usta şimdi?" diye sormadan edemiyor. Öncelikle hiçbir zaman kardeş olamadığımızı ve bunun nedenlerini açıklıkla ortaya koymadan da bir barıştan söz edilebileceği söylenemez.

Birlikte yaşamayı öğrenmeliyiz demek aslında çok da yapıcı bir yere işaret etmiyor. Birlikte yaşayabilmek her şeyden önce farklılığa vurgu yapan ve insanın farklı olanı yok etme hissini bastırma yetisine işaret eden bir arzu. Oysa yağmalara katılan yoksulluk, alt sınıflar hâlâ baki ve kıyıda nefret edilecek yeni nesnelere bekliyorlar. Bu nefretin din, etnisite, cinsiyet üzerinden kurmak ise çok da zor değil. Amaç birlikte yaşayabilmenin nasıl kotalaracağından çok neden durduk yere birlikte yaşayamamaya başladık sorusuna cevap verebilmek. Zira geçmişle hesaplaşma kalkışması doğrudan bugününün konusu. Bugün tüm hesap kapatılacaktır geçmişin yardımıyla, bugüne yüzleşilecek tir en nihayetinde.

İnsan birisine kırmaktan da öte berbat bir şey yaptığında yaptığının bir özürle geçitirilemeyeceğini bilir. Ama bir yandan da özürden fazlasını da yapmak için uğraşmaz. Özür dilemek istediğinde de zaten kırdığı kişi, yapılan şeyin utancını yapanın yerine de iliklerine kadar yaşayarak orada olmaz. Özür dileyen sadece kendisine ve çevresindekilere "ama ben özür diledim" diye bas bas bağırarak için yapar bunu. Mağdur olan ise hikâyesini anlattığı başkalarına, o utancı ortaya çıkarmanın sorumluluğunu kederine katarak şöyle der: "Çok sordular kim yaptı diye, ama o gün de söylemedim, bugün de söylemeyeceğim..."¹⁸

18 Lefter Küçükandonyadis'in anlatısı. A. g. y., 277.